

Оригінал, без дозволу автора не цитувати!

Галина Крохмальна,
викладач української мови
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
Україна

КОНОТАЦІЯ НЕЛІТЕРАТУРНИХ ТЕРМІНООДИНИЦЬ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕКСТАХ ПРОФЕСОРА ІВАНА ДЕНИСЮКА

У доповіді автор порушує проблему конотації наукової термінології і робить спробу з'ясувати особливості вживання та функціонування конотаційної нелітературознавчої термінології у літературознавчих текстах професора Івана Денисюка.

Ключові слова: термінологічна конотація, літературознавча і нелітературознавча термінологія, терміносистема, термінологічна одиниця.

CONNOTATION OF NON-LITERARY TERMINOLOGICAL UNITS IN LITERARY TEXTS OF PROFESSOR IVAN DENISYUK

In the paper the author opens the issue of scientific terminology connotation and attempts to clarify peculiarities of usage and functioning of the connotative non-literary terminology in the Professor Ivan Denisyuk literary texts.

Key words: terminological connotation, literary and non-literary terminology, terminological system, terminological unit.

Найчастіше термінологічну лексику певної галузі науки розглядають у межах її термінологічної системи. Проте, функціонування термінів інших наук у літературознавчій термінології, які не завжди вкладаються в загальноприйняті рамки правил термінології, є досить частим явищем, що потребує ґрунтовних досліджень. На проблему певної емоційності, додаткового експресивного навантаження терміна існують різні погляди. Деякі вчені вважають, що емоційність терміна неприпустима (О.О.Реформатський, В.В.Виноградов, Л.О.Канападзе), але літературознавча термінологія не завжди відповідає цим правилам, оскільки має тісний взаємозв'язок із власне літературою.

Погляд на функціонування конотаційних нелітературознавчих термінів у літературознавчих текстах є досить цікавою проблемою, адже таким чином розширюються «природні межі» літературознавства, що у поєднанні з іншими галузями науки створює своє оновлене

літературознавче термінологічне поле. Та питання конотації термінів є досить складним і суперечливим.

Термін “конотація” виник у схоластичній логіці і довгий час використовувався у філософсько-теологічних дискусіях про сенс слів. Семантичне значення цього терміна надалі знайшло активне функціонування в семіотиці, що і стало причиною різноманітного його використання. В лінгвістиці конотацію розглядають як додаткове супутнє значення слова, що служить для вираження експресивних, емоційних, відтінків. За визначенням словника літературознавчих термінів (‘Коннотація, коннотация (лат. con: разом і notare: позначення, зауваження) Додаткове значення слова, словосполучення чи виразу, його супровідні семантичні чи стилістичні відтінки, що накладаються на основне значення, служать для вираження різних експресивних, емоційно-оцінних забарвлень і можуть надавати висловленню урочистості, невимушеності, фамільярності тощо’) (Словник лінгвістичних термінів 1985, 110). На думку Н.В.Прохорової “наявність конотації в терміні може бути його перевагою, обумовлюючи “влучність” і “дохідливість”, при цьому виконуючи інші ономастичні завдання.” (Прохорова 1996, 25). Як стверджує В.А.Маслова - “слова, обтяжені конотаціями, несуть не лише предметно-понятійний зміст, але і закріплюють відношення носія мови до об’єкту мовлення, що і створює в мові деяку екзотику”. (Маслова 1989, 119). Конотація нелітературознавчих термінів викликає ті семантичні асоціації, що відображають уявлення і традиції, пов’язані зі словом в певній науці. В.А.Маслова зазначає, що “велика роль належить асоціативним механізмам у формуванні і функціонуванні конотацій, адже конотація формується на основі постійних асоціативних зв’язків у носіїв мови. Тим самим конотація не вказує на світ, а немовби відсилає до асоціацій, створюючи невидимий світ, але сама вона не є асоціацією.” (Маслова 1989, 112) Для створення конотаційного терміна потрібно мати високий рівень лінгвістичної компетенції, мовного чуття. Саме це спостерігаємо у літературознавчих дослідженнях І.Денисюка.

Розглянемо особливості функціонування конотаційних нелітературознавчих термінів у літературознавчих текстах українського літературознавця, франкознавця, фольклориста, педагога, доктора філологічних наук, заслуженого професора Львівського національного університету імені Івана Франка - професора Івана Денисюка. Нелітературні терміни (що не завжди відповідають канонам терміна) у текстах відомого українського літературознавця набувають специфічних лексичних значень і отримують конотативне забарвлення. І.Денисюк для кращої передачі літературознавчих суджень активно використовує конотаційні терміни з різних галузей науки. Насамперед, з мистецьких галузей зокрема музики, малярства. Часто зустрічаємо терміни і з точних та природничих наук: фізики, математики, хімії, біології, географії, медицини.

Особливого забарвлення у літературознавчих дослідженнях І. Денисюка набувають музичні терміни. “Таке шаблонне у літературі “босоноге дитинство” буває багате індивідуальними тембрами, коли воно проходить у зеленій казці гір, де під такт омузичених потоків просто не можна не писати віршів.” (Денисюк 2005, 219) “Такт омузичених потоків” Музичний термін (‘такт (нім. Takt, від лат tactus: дотик, дія) - означає музична одиниця метра, ритм руху, що містить один “ударний” момент (акцент) та один або кілька “неударних”’) (Літературознавча енциклопедія 2007, 456) у цьому контексті вжитий для підкреслення ритмо-інтонаційного впливу природи, потоків чистої, кришталевої води, що своїм ритмічним дзвоном мимоволі навіюють ліричний настрій для написання віршів. Конотація цього терміна сформувалась на основі асоціативних зв’язків музичного ритму та гірських потоків. Автор використав музичний конотаційний термін для чіткішого відображення літературознавчої теорії написання віршів, адже віршам властиве ритмо-інтонаційне мовлення на протигагу прозі.

Ще один з яскравих моментів використання конотації музичного терміна у літературознавчому тексті: “Та в хорі галицьких новелістів мистецький голос Леся Мартовича відзначається неповторним тембром”(Денисюк 2005, 140). У цьому твердженні І. Денисюк використав кілька музичних термінів хор і тембр. (‘Хор - група осіб, що разом співають пісню.’) (Словник української мови 1970-1980, Т.11, 124) В переносному значенні (‘Велика або певна кількість людей, що дотримується однакових поглядів чи спільно діє’). (Словник української

мови 1970-1980, Т.11, 124) За допомогою конотації терміна автор відобразив уявлення про асоціативні зв'язки хору співаків з властивістю іншої реальності, зокрема активної свого часу праці галицьких новелістів. А для передачі особливого стилю новеліста Л.Мартовича, його своєрідної манери написання використано позитивну конотацію музичного терміна ('тембр (франц. timbre, від грец. Τυμρανον: барабан) – якість звуку, за яким розрізняють тони однакової висоти, забарвлення; звукове забарвлення, притаманне типу людського голосу(бас, баритон, тенор, сопрано тощо).') (Літературознавча енциклопедія 2007, 473) з асоціативним значенням способу вирішення Л.Мартовича з-поміж новелістів, які працювали у той час.

У вислові "...вимальовується постать диригента оркестру барв і форм, площин, конфігурацій природи, більше того – різних культур." (Денисюк 2005, 226) автор хотів передати високий художній смак у веденні дачного господарства вченого літературознавця Т.Салиги. За допомогою конотації терміна "диригент" ('Диригѐнт. - керівник колективу виконавців у оркестрі, хорі, оперному або балетному спектаклі. Диригент має перед собою велику кількість артистів або оркестрантів, тобто велику кількість різних індивідуальностей, які він мусить об'єднати в одну цілість, в один спаяний колектив так, щоб він зазвучав під його руками як добре настроєний інструмент') (Словник української мови 1970-1980, Т.2, 282) автор передав настрій, атмосферу, яка панує на дачі літературознавця. Проведено асоціативні зв'язки між музичним терміном "диригент" та особою відомого літературознавця. Як диригент відтворює за допомогою керованого оркестру своє розуміння твору, так вчений-літературознавець реалізує свій естетичний смак, свої художні наміри, своє розуміння краси, керуючи дизайном дачної ділянки, опису тлумачення художнього тексту.

За частотністю вживання у літературознавчих текстах термінів з інших наук після музичної термінології посідає, як не дивно, медична термінологія.

Навіть побіжний огляд літературознавчих досліджень І.Денисюка дає змогу помітити часте вживання термінологічних одиниць (далі ТО) медичного походження: "пульс, пульсація, пульсувати, пульсуючий." Напр.: тримає пальці на пульсі літературного процесу, (Денисюк 2005, 228) Пульсацію мислі поетеси (Денисюк 2005, 336). Передавав новим генераціям тепло і пульс правиці великого Каменяра (Денисюк 2005, 343) Матеріал, що пульсує драматизмом, (Денисюк 2005, 406) Вона міряє пульс своєму героєві під час його бігу на коротких дистанціях, (Денисюк 2005, 44) Твори з пульсом сучасності принесли популярність авторові (Денисюк 2005, 77) Пульсація його мозку (Денисюк 2005, 77) Ілюзії пульсації мозку, процесу народження думки. (Денисюк 2005, 137) "Діалектичним" гаряче пульсуючим серцем (Денисюк 2005, 70) Пульсації його серця й мозку (Денисюк 2005, 109) У творах гната Хоткевича відчуваєш пульсацію його буйної крові й напруги чулих нервів (Денисюк 2005, 185) Записом пульсації думки (Денисюк 2005, 127) Пульсація думки робітника (Денисюк 2005, 71). ('Пульс – це ритмічне коливання стінок артерій, що зумовлене викиданням в аорту крові внаслідок скорочень серця'). (Новий словник іншомовних слів 2008, 509). Також у словнику зазначено переносне значення цього слова ('ритм, темп чогось(життя, діяльність)'). (Новий словник іншомовних слів 2008, 509) Вживання у літературознавчих наукових текстах конотаційних ТО "пульс, пульсація, пульсувати, пульсуючий" поруч з літературознавчими термінами безумовно передає асоціації, які викликає відповідна семантика. Часте використання цих медичних термінів зумовлено їх більш точною образною характеристикою позначуваного літературного явища, передаючи конотативні аспекти, які у тексті створюють додаткове семантичне навантаження літературного терміна - безперевний контроль за літературним процесом, зміну подій у творі, ритмічний рух людської думки.

Описуючи національну специфіку українського фольклору, літературознавець передає особливості впливу на фольклор інших народів, при цьому влучно використовує конотацію медичних і хімічних ТО: "скристалізувався"(Денисюк 2005, 65), "сплав" (Денисюк 2005, 65), "свіжий терпкий фермент гірничого зерна"(Денисюк 2005, 434), "заабсорбовані науковим читанням"(Денисюк 2005, 409), "концентрований вираз" (Денисюк 2005, 250) тощо. Варте уваги поєднання функціонального компоненту таких ТО і впливу на уяву реципієнта, формування розуміння єдності внутрішніх структурних особливостей художнього образу.

Функціонування медичної термінології у науковому літературознавчому тексті І.Денисюка особливо “напружується” у випадку із ТО, похідними від слова “Нерв”. Використання цих словесних засобів сприяє глибокому проникненню в таємниці ліричного образу, створює можливість безпосередньої уяви і фізіологічного відчуття найтонших поетичних рис. Звернімо увагу на паралельну конотацію, яку створює авторська уява при аналітичному розтині ліричного тексту – “...дослідник прагне проникнути в тайники вірша, стежачи за головним нервом кожного вірша взагалі – за ритмом.” (Денисюк 2005, 209) У цитованих рядках І.Денисюка знаходимо прямий паралелізм “живий організм – вірш”, у якому виокремлено найчутливіший компонент – нерв, що забезпечує безпосереднє сприймальне чуття змісту художнього світу, а формальний чинник – ритм, стає лише його формальною ознакою.

Подібну конотаційну рису І.Денисюк вживає і на макрорівні аналізу, при узагальненні - “нервовий лаконічний стиль” (Денисюк 2005, 37). Емоційні барви художнього тексту – “напруга нервів”. (Денисюк 2005, 77), або “експресією нервів були, зокрема, твори...” (Денисюк 2005, 84). Конотація цієї ТО приводить вченого до глибокого проникнення в гушавину сюжетного аналізу і до експресивно виразного узагальнення водночас – “У Франка вийшов твір з карколомним сюжетом – суцільним болючим оголеним нервом, без тла, без психологічного глибшого мікроаналізу” (Денисюк 2005, 92). Подібна конотація у наступних рядках: “...про це мовиться у новелі “Голодовка”, психологічно такій напруженій, наче це оголений і пошарпаний нерв” (Денисюк 2005, 187). Та “На такій полеміці (вона становить сюжетно-композиційний нерв твору) побудований, зокрема, його нарис.” (Денисюк 2005, 139)

Термін “нерв” трактують як тонкі відростки-волокна, що відходять від головного і спинного мозку, створюють розгалужену систему та керують діяльністю організму. (Словник української мови 1970-1980, Т.5, 374) В переносному значенні - це основна дієва сила чогось. (Словник української мови 1970-1980, Т.5, 374) І.Денисюк використовує медичні терміни “нервовий, нерви” і похідні від них не просто для експресивного забарвлення наукового тексту, вчений знаходить вдалу конотативну парадигму, яка відкриває перспективу “живого” погляду на внутрішній світ ліричного образу, глибоко чуттєва і водночас по-медичному сувора й невблаганна дійсність постає у контексті літературознавчому активною і багатовимірною – від макроаналізу на рівні стилю і розвитку жанрів, до рис і деталей ледь помітного важливого мікрообразу.

Фізична термінологія у літературознавчому семантичному терміновому полі І.Денисюка має свою цікаву рефлексію. Якщо медичні ТО сприяли в основному утворенню паралельного сприймання наукового об’єкта крізь призму ознак його життєіснування, а відтак і перенесення у семантичне поле фізіологічних рис (для повноти і яскравості сприймання художньо-наукової дійсності), то терміни фізичного ареалу творять можливість більш “холодного”, неекспресивного досліду, “лабораторного” і безособового, як і личить це науці природничого штибу. Одним із найактивніше вживаних у літературознавчих дослідженнях І.Денисюка конотативно забарвлених фізичних ТО є – “атом, атомна енергія.” Твердження вченого про геніальність Каменяра супроводжується водночас і натяком на неможливість досягнення цього явища. “Франко – універсальний геній, невичерпний атом” (Денисюк 2005, 245), “ота атомна енергія генія” (Денисюк 2005, 309). Цікаво, що у цьому випадку вказівка на “невичерпність” не заперечує потреби дослідницької праці. Натомість у наступному вислові І.Денисюк ТО “атом” вживає як безпосередньо означене – “найменша подільна одиниця”, проте така конотативність цієї одиниці створює ще одне семантичне поле на ознаку Франкової діяльності – поняття її “суцільної єдності”. “Леонід Рудницький у своїй монографії не лише узагальнив уже зроблене, але й здійснив оригінальний глибоко науковий мікроаналіз кожного атома Франкової перекладацької системи ...” (Денисюк 2005, 372). Особливої уваги заслуговує вислів “Навколо своєрідних планет – романів і повістей – у Франковому макрокосмосі курсують на своїх орбітах оті цікаві сателіти, посилюючи внутрішню енергію цією взаємодією.” (Денисюк 2005, 251) багате конотаційними фізичними ТО і має метафоричне забарвлення, яке не просто посилює читацьку увагу, окреме сприймання художньо-образної наукової парадигми Денисюкового аналізу, але й творить власне конотаційне ціле, здатне якомога більш адекватно служити

потребі вираження вченої думки, узагальнювати і проявляти літературознавчу ідею у формі космічних матерій. Через низку термінів (планета, макрокосмос, орбіти, сателіти, енергія) автор передає особливості поєднання жанрів у творчості І.Франка. Конотаційним терміном сателіти літературознавець позначає малі літературні форми: “образки, етюди, ескізи, психологічні студії”, які у літературному макрокосмосі Каменяра поряд з великими планетами (романи, повісті) творять мистецьку констеляцію, оригінальну літературу.

Фізичні ТО “ядро, ядерний” творять конотаційне силове поле нового зразка – вчений навпростець звертається до читача засобами уявного створення картини фізично-літературознавчого руху: “...в новелістичній композиції головне не у зовнішньому складанні, впорядкуванні епізодів, а у внутрішньому розвитку: усе блискавично має скристалізуватися навколо якогось ядра;...” (Денисюк 2005, 42) (“Ядро (атома) центральна масивна частинка атома, навколо якої рухаються його електрони.”) (Біленко 1993, 318). Використовуючи в цьому випадку фізичну термінологію, І.Денисюк не просто образно передає суть новелістичної композиції, вчений максимально зберігає динаміку цього активного процесу, увиразнює векторні сили композиційного руху, наповнює літературознавчий аналіз несподіваними для читача ТО, які мають на меті не ускладнити сприймання, не відволікти реципієнта, але створити рух думки, адекватний до означуваного явища. Внутрішній розвиток новели залежить не від її зовнішніх складників, а, як у фізичній теорії, вся маса атома зосереджена в ядрі, так і у новелістичному оповіданні все повинно зосередитись на “живому плодотворному мотиві” (Денисюк 2005, 42). Через конотацію фізичних термінів, семантичні відтінки, що накладаються на основне значення, дають змогу передати суть новелістичної композиції у спосіб яскравий, самобутній і ативно творчий.

У вислові “чути ядерну гуцульську мову” (Денисюк, 2005, 90) можна простежити цікаве конотаційне явище – зіткнення різних значень. З одного боку – у переносному значенні маємо слово “ядерний” як “змістовний, влучний, виразний(про слова, вислови)” (Словник української мови 1970-1980, Т.11, 625), але до нього безпосередньо приєднується і прямий фізичний термін (“ядерний – пов’язаний з використанням енергії, що виділяється під час перетворень атомних ядер”).(Словник української мови 1970-1980, Т.11, 624) Таке явище мало би ускладнювати процес сприймання наукового тексту і на перший погляд – це так, проте, у цьому тексті зіткнення різних семантичних ознак одного ТО приводить до художнього увиразнення літературознавчої думки і вислів сприймаємо на межі (одночасно - враховуючи обидва значення) різних терміносистем.

Географічна за походженням літературознавча термінолексика у статтях І.Денисюка набуває просторової метафоричності, яка просто буває фантастичними елементами. “Хлібодарна земля – “всеплодюча мати” – на теренах України не клекотить гарячою лавою вулканів. Однак її чорнозем запікся не тільки від спраги та пломеню сонця, а й від того творчого вогню, що негасимо палахкотить у її глибинах. Великі сині землі – Шевченко, Франко і Стефаник – від неї зачерпнули вогню для свого вулканоклекітного слова” (Денисюк 2005, 124) – у пропонованому уривку зустрічаємо поряд із ремінісценціями і алюзіями літературного кшталту неологізм “вулканоклекітне” і художньо яскравий, багатий на опис образ джерела літературного слова. Така образна синтезованість сприяє і унаочненню, і сильному емоційному зарядові, і, водночас, неймовірній переконливості цитованих рядків. У цьому пересвідчуємося, поглянувши на схожі за походженням (географічні) терміноодиниці: “ідейно-художніх горизонтів” (Денисюк 2005, 143), “культурний клімат династії” (Денисюк 2005, 167), “на високогір’я української літератури” (Денисюк 2005, 88), якими вміло і щедро послуговується І.Денисюк.

Логічне математичне начало сприяє утворенню візуально ледь помітної і водночас дуже конкретної літературознавчої терміноодиниці – “новелістичною віссю” (Денисюк 2005, 357); “скомплікований паралелограм сил” (Денисюк 2005, 377), “викладаються з мало не математичною пунктуальністю...” (Денисюк 2005, 91), “симетрії між мовними партіями” (Денисюк 2005, 19), “багатовимірності, стереометризовмі зображення допомагають “прожектори” різних літературних напрямів..” (Денисюк 2005, 94), “художня

стереометричність” (Денисюк 2005, 126), “сконцентрованою, “математичною” структурою” (Денисюк 2005, 22), “накреслені легким, майже безконфліктним пунктиром” (Денисюк 2005, 350). Очевидна абстрактність ТО математичного походження поєднується із візуально чіткими, предметними уявленнями, а це вказує на певну гармонійність творення художнього світу образів у літературних текстах.

У літературознавчих текстах І.Денисюка рідше трапляються терміни кіномистецького походження та кравецька термінологія. Такі ТО створюють додатковий ефект присутності читача на знімальному майданчику художнього слова, дають можливість відчутти палітру найтонших відчуттів у сповільненому перегляді і, водночас, отримати естетичну насолоду від перегляду віртуозного літературознавчого аналізу у виконанні І.Денисюка: “барвисті кадри-видіння цієї благословенної землі” (Денисюк 2005, 386), “монтаж вражень” (Денисюк 2005, 135), “монтаж вражень співрозмовника” (Денисюк 2005, 110), “прокручений у сповільненому темпі кадр” (Денисюк 2005, 134). Термінолексеми кравецького походження створюють ефект особливого розуміння авторського задуму, його творчої думки, яку вміло викладає літературознавець: “манекен для примірювання костюмів, зшитих з “людських документів” (Денисюк 2005, 23), “силуети звичайних людей підсвічені, зігріті авторськими гуманними почуттями” (Денисюк 2005, 82).

Таким чином, функціонуючи у літературознавчих текстах, терміни інших наук набувають специфічних лексичних значень і стають конотативно забарвленими. Зазначене явище має свій цікавий ефект – читач мимоволі стає співконструктором літературознавчого феномену – спільного прочитання художнього образу. Ця можливість підтверджується у текстах І.Денисюка на прикладах багатьох ТО, які часто є дуже відмінними за галуззю свого звичного прямого походження. Терміни точних і природничих наук, виходячи за межі своїх терміносистем, свої семантичні значення переносять у літературознавчі тексти і стають частинками “лексичного значення” теорії літератури, тим самим розширюючи її термінологічне поле. Використовуючи у своїх дослідженнях конотативно забарвлені нелітературознавчі терміни, частково порушуючи вимоги, висунуті до терміна та наукового стилю, автор у гармонійному поєднанні різних термінологічних систем витворив власний, оригінальний стиль, який допомагає більш виразно чітко і образно подати науковий виклад літературознавчого погляду.

Література

- Ганич Д. І., Олійник І.С. (1985) Словник лінгвістичних термінів. Вища школа. Київ.
Ковалів Ю.І. (2007). Літературознавча енциклопедія. ВЦ“Академія”. Київ.
Прохорова Н.В. (1996). Русская терминология (лексико-семантическое образование). Москва.
Денисюк І.О. (2005) Літературознавчі та фольклористичні праці. Львів.
Шевченко Л.І., Ніка О.І., Хом’як О.І., Дем’янюк А.А. (2008). Новий словник іншомовних слів. Арій. Київ.
Маслова В.А. (1989). К построению психолингвистической модели коннотации. Вопросы языкознания. Вып. 1. С.108-120.
Біленко І.І. (1993) Фізичний словник. Вища школа. Київ.
Словник української мови. (1970-1980). тт 1-11. Наукова думка. Київ.